

Volodymyr Hazin

**BETWEEN HADIACH AND PEREYASLAV: MOSCOW AND WARSAW
IN THE STRUGGLE FOR UKRAINE IN 1658–1659.**

The author of the article analyzes the course of the Polish-Russian struggle in the “Ukrainian question” for the solution to their advantage in the period from the conclusion of Hadiach agreement to Pereyaslav treaty in 1659. The author pays an attention to the actions of Warsaw and Moscow, aimed at increasing their position in the Cossack Ukraine. These actions were considered as significant element in the struggle for supremacy in Central and Eastern Europe. The reasons that allowed Moscow leadership to achieve the revision of agreement 1654 are analyzed. This revision was reflected in the agreement signed by Yuriy Khmelnytskyi in 1659 in Pereyaslav.

Key words: Poland, Russia, Zaporozhian Forces, Hadiach agreement 1658, Pereyaslav agreement 1659.

Владимир Газин

**МЕЖДУ ГАДЯЧЕМ И ПЕРЕЯСЛАВОМ: МОСКВА И ВАРШАВА
В БОРЬБЕ ЗА УКРАИНУ В 1658-1659 гг.**

В статье проанализирован ход польско-русской борьбы за решение в свою пользу «украинского вопроса» в период от заключения Гадячского соглашения к Переяславскому договору 1659 г. Акцентировано внимание на действиях Варшавы и Москвы, направленных на усиление своих позиций в казацкой Украине, которые рассматривались как весомый элемент в борьбе за первенство в Центрально-Восточной Европе. Анализируются причины, которые дали возможность московскому руководству добиться ревизии договора 1654 г., что и отобразилось в соглашении, подписанном Юрием Хмельницким в 1659 г. в Переяславе.

Ключевые слова: Польша, Россия, Войско Запорожское, Гадяцкий договор 1658 г., Переяславский договор 1659 г.

Отримано: 18.12.2014.

УДК 94(477.4)«17/18»(081)

Анатолій Філінюк
(Кам'янець-Подільський)

ПОДІЛИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В ДОЛІ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У статті висвітлюється авторське бачення причин і подій, планів і їх виконання лідерами найсильніших європейських країн. Характеризується внутрішньополітична ситуація в Речі Посполитій, яка зумовила другий поділ та включення до складу Російської імперії земель Правобережної України. Розкриваються внутрішньополітичні процеси в Речі Посполитій, бачення шляхів розв'язання політичної кризи різними польськими політичними партіями, які стали чинниками розчленування, а згодом і її повної ліквідації. Визначаються інтереси держав, котрі здійснили цей поділ, дається характеристика позиції інших країн Європи, що не зіграли своєї мобілізуючої ролі в захисті Речі Посполитой. Висвітлюється вплив анексії Правобережжя Російською державою на долю та цивілізаційні зміни в його розвитку, подальші перспективи України.

Ключові слова: *другий і третій поділи, Річ Посполита, Правобережжя, Україна, приєднання, чинники, інтереси держав, цивілізаційні трансформації.*

Незабаром виповниться 220 років з часу третього поділу Речі Посполитої – суспільно-політичної події, яка разом із двома попередніми поділами належить до «вічно живих» тем і «больових точок» європейської історії, котра створила нову ситуацію в історичному розвитку, справила прямий і безпосередній вплив як на саму Польщу, так і на Правобережжя, всю Україну і Європу загалом. Передусім тому, що цей поділ у кінцевому рахунку став однією з драматичних віх, яка мала своїм наслідком загибель польської держави на континенті та зміну державної приналежності і цивілізаційного вектора розвитку Правобережної України. Однак досі питання про мотиви і роль держав-учасниць у цьому поділі, а тим більше про його місце в історії великого українського регіону і України загалом не висвітлене комплексно.

В доступній для пересічного читача наукової і науково-популярній літературі, вітчизняних підручниках та навчальних посібниках важко знайти зрозумілу й вичерпну відповідь на те, якими причинами були викликані і навіть коли насправді відбулися поділи Речі Посполитої та які держави брали у них участь, що вони собою представляли, чії політичні інтереси переслідували, яке місце в них посідали Правобережжя і вся Україна, яку роль відіграли вони у долі регіону, всієї України та Європи?

Годі щось істотне та об'єктивне почерпнути про місце цієї події в історії України у міжнародній інформаційній мережі Інтернет. Адже там розміщена лише скупа інформація про те, що до поділів призвело втручання сусідів. Скажімо, за результатами другого поділу Речі Посполитої, затвердженого Гродненським сеймом у 1793 р., від Речі Посполитої до Пруссії відійшли вся Великопольща та частина Мазовії, а до Росії – українські та білоруські землі.

Аналіз засвідчує, що до проблеми поділів Речі Посполитої зверталось чимало українських, російських, польських та інших іноземних істориків, які зробили помітний внесок в її історіографічне осмислення. Однак, якщо у дореволюційній Росії та радянські часи їх трактування носило ідеологічний характер і переживало відому корекцію на догоду політичній кон'юктурі, то чимало праць новітньої доби в концептуальному плані не особливо далеко відійшли від ідей, котрі утвердилися у XIX ст., а своїми коріннями входять у часи самих поділів¹. В нинішніх умовах відбувається поступове наукове осмислення подій і явищ більш як 220-літньої давності та дедалі більш об'єктивне відтворення їх характеру, суті і значення.

Підкреслимо, що на ці події представники різних держав і народів дивляться по-різному². Поляки їх розглядають крізь призму втрати своєї державності. Росіяни, австрійці та німці вважають поділи геополітичною необхідністю, завдяки якій відбулося територіальне зростання їхніх держав. В українській інтерпретації, вони не тільки змінили приналежність величезної етнічної те-

риторії, а й спричинили якісно інший вектор суспільного розвитку та цивілізаційну спрямованість України. Якщо в російській та українській літературі йдеться про роль включення, приєднання та входження Правобережної України до складу Росії, то в працях української діаспори чітко зазначається про її анексію Росією у 1793-1795 рр. (І. Лисяк-Рудницький) чи захоплення українських земель (Н. Полонська-Василенко). Уже цей факт сам по собі засвідчує, що реконструкція поділів Речі Посполитої неможлива на основі однозначного, однозначного підходу.

Як і раніше, поділи Речі Посполитої залишаються предметом гострих дискусій, зберігаючи свою наукову актуальність, політичне та цивілізаційне значення. Це тим більше необхідно підкреслити, оскільки пов'язані з ними події дають уроки й слугують мостом з минулого у сьогодення та майбутнє, яке український народ прагне побудувати. Іншими словами, нинішні реалії України не просто актуалізують наукові пошуки сучасного розуміння та осмислення подій більш як 220-літньої давності, але й виступають однією з глибинних засад її ретельного вивчення та об'єктивного наукового відтворення. Усвідомлюючи неможливість представити вичерпний виклад всієї панорами перебігу поділів Речі Посполитої і зумовлених ними суспільних трансформацій у рамках однієї статті, вважаємо за необхідне зосередити увагу на характеристиці причин, котрі їх зумовили, та викликаних ними ключових подій і тенденцій.

Зважаючи на те, що в одній статті розкрити таку складну та масштабну тему практично неможливо, ми її висвітлюємо з допомогою двох публікацій. У цій розповіді головним чином про загальний контекст міжнародного становища і місце в ньому Речі Посполитої, а також про причини другого поділу та його архітекторів. Відтворенню подій, пов'язаних із третім поділом Речі Посполитої, знищенням цієї європейської держави, остаточним руйнуванням тодішнього світопорядку та їх впливом на подальшу долю і розвиток Правобережжя й усієї України, буде присвячена наступна розвідка.

Висвітлення питання почнемо з розгляду самого терміну. На наш погляд, події, що відбулись у 1791-1795 рр. щодо великої центральноєвропейської держави з майже 225-літньою історією, найповніше репрезентує термін «поділи Речі Посполитої». Якщо вести мову про поділи Польщі, то поза увагою залишається доля українських, білоруських та інших непольських земель, яких передусім він стосувався. Принциповим є і те, що, звертаючись до цієї події, кожен народ ставить перед собою свої цілі і завдання. А вони не співпадали і, звісно, досі не співпадають. Абсолютно не підходять для пояснення поділів і такі поняття, як «повернення ісконно руських земель», «приєднання» чи «возз'єднання» українських земель. По-перше, анексовані Росією некорінні польські землі ніколи не були російськими. По-друге, в ході поділів Речі Посполитої відбулось її насильницьке розчленування та загарбання сильнішими державами силою зброї. По-третє, характерними ознаками Росії

як імперії виступали експансія та інкорпорація: розширення її території відбувалося не заради захисту корінного населення, а за задля його поневолення та поглинення нових територій, населених різними етносами, включення в її державний організм.

Передусім, підкреслимо, що значна частина дослідників (українських – М. Костомаров, В. Антонович, М. Грушевський, Д. Дорошенко, Н. Полонська-Василенко, Л. Коваленко, І. Крип'якевич, І. Лисяк-Рудницький, В. Сарбей, В. Смолій, О. Реєнт, О. Гуржій, М. Бармак, О. Донік, А. Філінюк, В. Шандра; російських – С. Соловйов, М. Карєєв, В. Ключевський, О. Корнілов, Н. Чечулін, Ф. Мартенс, зокрема сучасних – Л. Аржакова, Л. Горизонтов, О. Міллер, Б. Носов, П. Стегній, Г. Санін), в т.ч. іноземних – британець Н. Дейвіс, австрієць А. Каппелер – поділ і «падіння Речі Посполитої» пов'язували й пов'язують із обставинами внутрішньої ситуації (глибокою та тривалою внутрішньою кризою цієї держави, внутрішнім розкладом польського державного устрою, всеваддям і своєкорисливістю магнатів й шляхти, котрі були використані її сусідами – Австрією, Пруссією та Росією для своїх територіальних придбань³. Це, в свою чергу, означає, що другий поділ Речі Посполитої залежав «радіше від кон'юнктури зовнішніх контактів»⁴.

Чимало дослідників провину за поділи Речі Посполитої покладає як на самих поляків, так і на країни-учасниці поділів. Однак, більшість учених дотримується пояснення трьох основних чинників поділу цієї центральноевропейської держави: а) перетворювальні рухи, що панували в Європі з початку і до кінця XVIII ст.; б) російський національний рух, який відбувався під релігійним гаслом, і в) завойовницькі прагнення Пруссії. З нашої точки зору, поділи Речі Посполитої були зумовлені щонайменше чотирма групами причин: а) кризою польської державності; б) розвитком загальноєвропейської зовнішньополітичної ситуації, в якій зіткнулися найсильніші і найвпливовіші держави Європи; в) агресивною, загарбницькою політикою Росії, Австрії та Пруссії; г) боязню, страхом Росії перед поширенням на її територію ідей Великої французької революції. Оцінюючи насильницький характер поділів Речі Посполитої, А. Каппелер особливо наголошує, що вони у історії Європи «є безпрецедентним актом насилля, який зневажив правові норми і розхитав політичний устрій старої Європи». Пруссія, Росія та Австрія ліквідували й передідали суверенну, рівноправну ланку європейської державної системи⁵.

Зазначимо, що в історії України загалом та її окремих регіонів зокрема, не раз траплялося так, що зміни в їх розвитку зумовлювалися процесами, котрі відбувалися поза її межами. Великий український історик М. Грушевський відзначав, що «приєднання» будь-якої території вирішувалося не міркуваннями про користь і вигоду цієї території, і навіть не економічними чи політичними результатами, які воно може принести місцевим народам. Питання розв'язувалося лише наявністю сил держави, спроможних захопити й утримати новий набуток⁶. Так складалося, що наприкінці XVIII ст. Росія, як імперія, розбудовувалася за рахунок приєднання

сусідніх територій, поглинення та асиміляції їх суспільств і корінного населення, силою зброї включила до свого складу Правобережну Україну⁷. Царизм, його провідні сановники вибудували та реалізували далекоглядні плани розширення держави за допомогою поділів Речі Посполитої і приєднання Правобережжя⁸.

Ось чому професор Л. Коваленко, розглянувши міжнародні аспекти другого та третього поділів Речі Посполитої⁹, поставив питання про об'єктивне висвітлення проблеми. Не заперечуючи їх насильницького характеру, В. Смолій зазначив, що це справило позитивний вплив на всі українські землі, адже більшість їх опинилась у складі Російської держави й стала центром тяжіння для українського населення, котре перебувало в складі Австрійської імперії¹⁰.

Норман Дейвіс зазначає, що російська експансіоністська політика щодо Східної Європи, й зокрема Польщі, виявлялася в двох варіантах. Воєнна партія відверто обстоювала прямі анексії. Її речники вважали, що «російські інтереси можна найкраще забезпечити, захоплюючи території її сусідів з будь-якої можливої нагоди». Адептом прямої анексії, на думку вченого, виступав президент Військової колегії (1763-1772) і перший генерал-губернатор Білорусії (1772-1782) З. Чернишов. Інші російські політики в цьому плані були більш обережними. Зокрема, головний радник Катерини II із зовнішніх справ М. Панин «дотримувався давніших і потаємніших правил російської гри, з допомогою яких суперників знезброювали обіцянками захисту, а жертву не ковтали пожадливо, а потихеньку переживували»¹¹. Саме граф М. Панин відстоював не лише мир, але й союз із Фрідріхом, доводячи, що без його сприяння отримання успіхів у Речі Посполитій неможливе.

У запропонованому свого часу Катериною II трактуваних польської драми, в тому числі й другого та третього поділів Речі Посполитої, робився наголос на тому, що Литва, Україна, Білорусія – російські землі чи населені росіянами – «русские» території і що самодержавство жодної п'яді землі древньої, історичної Польщі не взяло і не хотіло приєднувати, що населені поляками землі Росії були не потрібні. Блискуча з дипломатичної точки зору формула прозоро натякала на те, що політика царизму щодо польського питання докорінно відрізнялася від політичного курсу урядів Пруссії та Австрії, які без будь-яких на те прав захопили польські землі. І саме ця теза стала хрестоматійною, міцно увійшовши в офіційні документи та історичну наукову і навчальну літературу без будь-яких посилань на авторство імператриці.

Але як бути з тим, що ще з часів Петра I Росія розглядала Річ Посполиту не інакше як сферу свого безроздільного впливу? Н. Дейвіс пише, що майже п'ятдесят років Польсько-Литовською державою керували як російським протекторатом, і то методами, що їх у звичайному житті вважали б за протекційний рекет¹². Як зрозуміти факт дислокування щонайменше впродовж чверті століття регулярних російських військ у межах Правобережної України, яку в Санкт-Петербурзі вважали частиною вотчини Російської імперії¹³? Зрештою, відомо, що саме зусиллями ро-

сійської імператриці на королівському троні у той час опинився С. Понятовський. А створена в російській столиці безславна шляхетська Торговицька конфедерація, за словами Д. Бовуа, була претекстом для другого поділу, підвела до третього, а по трьох роках і до повного зникнення Речі Посполитої¹⁴. Вся поведінка самодержавства включно до 1792 р. засвідчувала, що царизм і думки не допускав, що поляки коли-небудь вийдуть з-під його протекторату. Те, що самодержавству довелося задовольнитися західно-російськими землями, віддавши Австрії Галичину, пояснюється лише необхідністю рахуватися з апетитами австрійського та прусського дворів.

Н. Коршунова справедливо зазначає, що розуміння колізій, які виникли тоді навколо Речі Посполитої, неможливе поза уявленнями про єдиний історичний процес, в ході якого складалась європейська геополітична архітектоніка та визначався зміст російської зовнішньої політики¹⁵. Росія представляла собою своєрідну геополітичну комету, ядро якої рухалося по зігнутій траєкторії, з північного сходу на південний захід, ковзаючи правим боком на заході по Європі, і поступово повертаючись на південь¹⁶. При цьому основним геополітичним фактором для України, зокрема її Правобережжя, наприкінці XVIII ст. було забезпечення сусідства Росії з європейськими державами, передусім з Австрією.

Звернемо увагу на те, що з 60-х рр. XVIII ст. головним противником Росії на міжнародній арені була Франція, уряд якої дотримувався традиційної не лише антиросійської, але й антиавстрійської лінії зміцнення так званого «Східного бар'єра», до складу якого входили держави, котрі межували з Росією – Швеція, Річ Посполита та Османська імперія. До розглядуваного моменту французька дипломатія двічі використовувала свій вплив, щоб підштовхнути Швецію і Туреччину до війни з Російською імперією, однак головною несучою конструкцією «Східного бар'єра» була Польща, завдяки якій в географічному просторі між 15-м і 30-м меридіанами, на кордоні між Західною та Східною Європою, утворився своєрідний «коридор нестабільності», однаковою мірою небезпечний для трьох імперій – Габсбургів, Священної Римської і Російської. При цьому не можна не наголосити, що Віденський двір прямо визнавав, що не наважується явно протидіяти Пруссії, маючи потребу в союзі з нею проти Франції, але таємно дозволяв собі діяти і проти Пруссії, і проти Росії, заважаючи їм у Польщі¹⁷. За таких умов Річ Посполита стала місцем зіткнення інтересів держав, які аж ніяк не співпадали.

Відомо, що після першого поділу в Речі Посполитій були зроблені реальні спроби реформування суспільства. Зокрема, «Постійна рада» істотно поліпшила управління у військовій, фінансовій, промисловій і землеробській сферах, що закономірно позитивно вплинуло на розвиток економіки. Едукаційна комісія упродовж 1773-1794 рр. (Понятовський, Хрепукайчей, І. Потоцький, Замойський, Пірамовіч, Колонтай, Снядецькі) реформувала систему вищої та середньої школи. Водночас під впливом масонських лож Англії та Франції, в Речі Посполитій виникла й зміц-

нилася «патріотична» партія (С. Малаховський, С. Потоцький, А. Чарторийський тощо), що прагнула до розриву з Росією. Їй протистояли «королівська» та «гетьманська» (Ф. Браницький, Щ. Потоцький, С. Жевуський) партії, які, навпаки, були налаштовані на союз із російським царизмом. Однак на «чотирьохрічному сеймі» (1788-1792) гору взяла «патріотична» партія.

Польська реформаторська партія усвідомлювала, що врятувати країну, яка в другій половині XVIII ст. «стала хилитися до упадку»¹⁸, могли тільки ґрунтовні реформи. При цьому вона розраховувала на союз із Пруссією та співчуття з боку Австрії. Дуже важливим було і те, що Росія, перебуваючи в стані війни з Туреччиною, не могла істотно вплинути на ситуацію. В той час, коли Російська імперія вступила у війну з Османською імперією (1787), Пруссія спровокувала сейм на розрив із Росією. Відтак, доведена до безпорадного стану, Річ Посполита пішла у 1790 р. на укладення неприродного (і в кінцевому рахунку – згубного для країни) союзу з Пруссією. Але його умови були такими, що другий і третій поділи Речі Посполитої виявилися неминучими.

Тим часом запізнілі реформи почали давати свої перші результати. Зокрема, Конституція 3 травня 1791 р. розширила права буржуазії, змінила принцип поділу влади і скасувала основні положення конституції М. Репніна. Держава відновила право проводити внутрішні реформи без санкції Росії. «Чотирирічний сейм», який перебрав на себе повноваження виконавчої влади, збільшив армію Речі Посполитої до 100 тис. осіб, ліквідував «постійну раду» та реформував «кардинальні права». Важливим кроком стало прийняття постанови «про сеймики» і «про міщан», якими безземельна шляхта виключалася з процесу прийняття рішень, а велика буржуазія зрівнювалася в правах зі шляхтою.

Такі тенденції викликали незадоволення Росії та Пруссії, які розглядали Річ Посполиту як свою майбутню здобич. В часі це співпало із переможним закінченням у травні 1791 р. війни Росії з Туреччиною, завдяки чому за нею закріпилося володіння Кримом і всім північним узбережжям Чорного моря та розв'язувало руки для впливу на польське питання. Відтак підтримка царизмом анархії, внутрішнього заколоту стали інструментами розхитування ситуації в Речі Посполитій. Вже через півроку після прийняття Конституції противники реформ – магнати і великі пани¹⁹, що представляли собою проросійську «гетьманську» партію, створили Торговицьку конфедерацію й віддалися під опіку Росії²⁰. Зініційована Санкт-Петербургом конфедерація не лише суперечила реформам у країні в рамках Конституції 1791 р., а й створила проблему вибору однієї або іншої сторони: її прихильників і противників. Як результат, перші почали нашттовхуватись на других.

Більше того, заручившись підтримкою Австрії, вони виступили проти польської «патріотичної» партії, що підтримувала Конституцію. Б. Носов підкреслює, що статус гаранта «польської конституції», здобутий із допомогою консервативних магнатів і під загрозою застосування воєнної сили, означав для уряду Катери-

ни II формальне визнання залежності шляхетської республіки від Російської імперії, збереження політичної анархії в Польщі та усунення впливу в Речі Посполитій інших великих держав²¹.

Тут підкреслимо, що характерною рисою російського царизму виступала розбудова держави за рахунок приєднання сусідніх територій і поглинення суспільства та асиміляції їх корінного населення²². Самодержавство в пріоритет поставило не національне завдання – «збирання руских земель», а інтернаціональне – створення світової імперії²³. Проте справжні цілі свого політичного курсу щодо Речі Посполитої і реальні дії щодо його реалізації уряд Росії ретельно приховував. В Санкт-Петербурзі усвідомлювали, що тривале і цілковите підпорядкування Польщі буде складним, а то й взагалі неможливим. Тому вся поведінка самодержавства щодо Речі Посполитої трактувалась, з одного боку, як захист мешканців православного віросповідання від польсько-католицького свавілля, надання допомоги одноплемінникам по крові та вірі; з іншого, – як повернення давніх «русских» земель.

Як зазначив М. Лукін, для Катерини II було важливо не втратити шансу²⁴. Імператриця вважала надтерміновим завданням і основним вектором російської дипломатії – південно-західний, в епіцентрі якого була Правобережна Україна, і забезпечення свободи торговельного мореплавання в Чорному морі²⁵. Це розвіювало міф про вимушені дії царизму і засвідчувало, що поділи та приєднання регіону були сплановані та реалізовані в найзручніший час. Сучасний російський дослідник П. Стегній наголошує, що стратегія і тактика російської дипломатії визначалася географічним становищем, зростаючою військовою та економічною міццю Російської імперії, її політичним впливом, а також затребуванням системи міжнародних відносин²⁶.

Апологет Російської імперії М. Карамзін робив акцент на формуванні великої держави із різних племен. Відомий російський історик С. Соловйов писав, що Росія тільки повертала свої землі, не приєднавши ні п'яді території корінної Польщі. Разом з тим, дослідник визнавав, що доля Польщі була вирішена російською зброєю²⁷. Інший російський дослідник О. Корнілов визнавав, що це був саме поділ Речі Посполитої, завдяки якому Росія повернула старовинні області, які раніше входили до складу Дніпровської Русі²⁸. В. Соловйов був більш об'єктивний, оскільки підкреслював, що «завданням імперської політики в Польщі стало виправлення образи, захист пригноблених дисидентів не в ім'я виключно віросповідних співчуттів, а в ім'я більш широкого, істинно імперського начаа...»²⁹.

Південно-західний напрям зовнішньої політики царизму формувався тривалий час. Початок йому поклала допомога російських військ полякам у розправі над учасниками Коліївщини в 60-х рр. XVIII ст. Тоді царизм виявив предметне зацікавлення регіоном. А з поверненням вектора зовнішньої політики в бік Чорного моря уряд Росії все більше задумувався над планами і проектами його колонізації. Більш системного характеру увага до нього набула з утвердженням на королівському престолі

Станіслава Августа Понятовського та здобуттям Росією права опікуватися православним населенням Речі Посполитої, оскільки «русские» складала майже половину її населення, тоді як поляки з литовцями – близько 38-40 %³⁰. Відтак релігійний чинник став важливим інструментом, за допомогою якого реалізовано політичні установки уряду Катерини II.

Наприкінці 80-х рр. XVIII ст. політичні плани самодержавства щодо цієї держави вступили в нову фазу, зумовлену кількома важливими обставинами. По-перше, ситуацію змінив вплив Великої французької революції на країни Європи, від якої була краще застрахована лише Росія. По-друге, на розвиток подій вплинула внутрішня слабкість Речі Посполитої: сусіди стали розглядати її як зручну територію для утвердження свого впливу і своєрідний заїжджий двір, де можна було зупинитися і господарювати всім, хто володів необхідною силою³¹. Австрія, Пруссія і Росія порядкували на її території, як у своїх провінціях³². По-третє, безболісну анексію регіону забезпечило релігійне підґрунтя³³. По-четверте, в перерозподілі сфер впливу зацікавлення виявляли Австрія та Пруссія, що штовхало їх на союз із Росією. І, нарешті, не останню роль відіграло презервативне ставлення до короля з боку його підданих³⁴.

Розробка і реалізація імперських планів Росії здійснювалися в кілька етапів. У ході першого Катерина II залучила своє найближче оточення і військових – фаворита П. Зубова, дипломата при германських дворах П. Рум'янцева³⁵, радника з міжнародних питань О. Безбородька та князя Н. Репніна, які, перебуваючи в регіоні, мали можливість зібрати необхідну інформацію й власноруч виробити необхідні пропозиції. На другому етапі, основний зміст якого склали конкретні кроки з приєднання регіону, коло учасників було розширено безпосередніми виконавцями і дипломатами, зокрема М. Каховським, М. Кречетниковим, А. Морковим і І. Остерманом. На завершальній фазі пріоритетне місце посідали члени негласного комітету, вищі чиновники та генерал-губернатори. Спільною особливістю двох останніх етапів було те, що розробка та уточнення планів і завдань проводилися фактично на марші, тобто в ході реалізації інкорпораційної політики³⁶. Це робило розв'язання питання більш продуманим, чітким і реалістичним, а виконання – дедалі більш залежним від суб'єктивних факторів, зокрема від особистих переконань намісників. На другому і третьому етапах центральними процесами стали: перехід від військово-політичної експансії до взяття під контроль російською армією та адміністративного закріплення Правобережжя; його інтеграції в імперський простір і послідовне використання як нового джерела поповнення державної казни, істотного поліпшення економічного становища і розширення торговельно-економічних можливостей держави, поповнення рекрутами, продовольчого забезпечення російської армії, а також як плацдарму для подальшої територіальної експансії.

Стратегічна мета щодо Правобережної України формувалася поступово, нелінійно, з допомогою численних спонтанних рішень

і дій царизму, які за два десятиліття склалися у взаємопов'язані та достатньо осмислені результати. Іншими словами, втілення ним експансіоністської політики щодо Речі Посполитої не було наслідком збігу обставин. Це був свідомий, самостійний, умотивований вибір, що відображав політичні та економічні інтереси Росії. Крім того, її уряд врахував, що у регіоні відбулася реставрація державних порядків, характерних для решти земель Речі Посполитої³⁷, які проіснували до кінця XVIII ст.

Об'єктом російської експансії Правобережжя робило винятково вигідне географічне розташування та геополітичне становище, просторі родючі землі³⁸, вигідні шляхи сполучення та відсутність по всьому периметру надійних природних кордонів. Ще під час поїздки самодержиці Лівобережжям у 1787 р. поширювалися чутки, що в польську Україну вступають 10 полків. Французького посла Л.-Ф. Сегюра насторожувала сміливість міністра Г. Потьомкіна, який без її дозволу підтягував війська в Польщу³⁹. Оточуючи Катерину II чудовими полками під час поїздки підкореними територіями, намісник сподівався на нові завоювання.

Нагодою приєднати Правобережну Україну стало повернення через її територію 120-тисячної російської армії після підписання Яського мирного договору 9 січня 1792 р. З цього приводу імператриця в записці фавориту П. Зубову написала про те, що хоче, щоб князь Н. Репнін «поїхав до головної армії, зібрав якомога більше військ – кількість яких... повинна скласти до 130 тис. осіб – і направився з ними в польську Україну. Якщо Австрія і Пруссія виступлять проти, то, можливо, я запропоную їм або компенсацію, або поділ»⁴⁰. З цього випливає, що царизм: по-перше, мав твердий намір розширити територію держави за рахунок Речі Посполитої; по-друге, вибрав для реалізації експансіоністського задуму найзручніший момент, скориставшись слабкістю Речі Посполитої і зацікавленістю союзників її поділами; по-третє, застосував величезне військо, не залишивши полякам і українцям іншого вибору, як опинитись у складі Російської імперії. Справа не в принципах, якими керувалася імператриця, а в глибокій нещирості мети всієї кампанії, нібито високої, а насправді вузької як у цілях, так і у виборі засобів⁴¹.

Керуючись «раціональним державним інтересом»⁴², плануючи і здійснюючи приєднання, уряд поставив у пріоритет збирання «руських» земель і створення світової імперії⁴³ й жодним словом навіть не натякав про захист українців. Скориставшись увагою західних держав до Французької буржуазної революції, царизм здійснив військову інтервенцію в межі Речі Посполитої й разом із Пруссією та Австрією в ході двох поділів остаточно знищив центральноєвропейську державу⁴⁴ і насильно приєднав Правобережжя. М. Карамзін про це гордо написав: «Нехай іноземці засуджують поділ Польщі: ми взяли своє», цей час був одним з найщасливіших для Росії, якого тільки можна було тоді побажати⁴⁵. Але він все-таки визнав засудження Росії іноземцями за поділ.

27 квітня 1792 р. у Петербурзі було підписано ініційований Росією акт конфедерації. 7 (18) травня за дорученням імператри-

ці литовському канцлеру І. Хрептовичу вручили декларацію⁴⁶ про введення під гаслом допомоги у відновленні старих польських свобод 100-тисячної армії на територію Правобережжя та Литви. І вже на середину літа було вироблено конкретні заходи щодо реалізації інкорпораційного курсу⁴⁷. Особистий секретар і головний радник Катерини II із зовнішньополітичних питань О. Безбородько завдання самодержавства визначив так: «... необхідно єдино розібрати: перше, що нам собі привласнити пристойно? Друге, як його провести в дію? І третє, обдумати наміри союзників наших з нашими інтересами і з системою спільної політики»⁴⁸. Менш ніж через місяць, 4 вересня 1792 р., самодержиця викликала в столицю генерала від інфантерії М. Кречетникова і веліла зайняти українські території та провести новий державний кордон. В очікуванні згоди прусського короля, М. Кречетников зробив всі приготування для просування військ і заготівлі провіанту, не відкриваючи нікому справжніх намірів, але завжди під приводом зручного харчування чи руху з боку турків і для належної від них обережності, так, щоб «раніше домовленого часу не стривожити без необхідності ... і не викликати на себе нарікання...»⁴⁹ про самовільний початок цього поділу.

Паралельно уряд Росії проводив переговори з Пруссією про другий поділ Речі Посполитої, окупованої їхніми арміями⁵⁰, що завершилися укладенням конвенції 12 січня (за н. ст. – 23 січня) 1793 р. в Санкт-Петербурзі. Від Росії документ підписали дипломат О. Безбородько, що відіграв помітну роль у підготовці і здійсненні 2-го та 3-го поділів Речі Посполитої⁵¹, віце-канцлер І. Остерман і таємний радник А. Морков, а з боку Пруссії – міністр Гольц. Того ж дня до конвенції приєднався й. в. імператор Римський⁵². У статті другій документа зазначалося, що сторони, на відшкодування витрат, пов'язаних із захистом від Французької революції, безпеки та загального спокою себе, потомків, нащадків і наступників у термін й способом, визначеними в наступній статті, вступають у володіння землями та провінціями, розташованими і об'єднаними позначеною на карті лінією, спрямованою в бік Єгорлика, так, щоб окреслені нею землі, міста і округи належали на вічні часи Російській імперії і гарантувалися за нею й. в. королем пруським⁵³.

Отже, на перший план були поставлені: а) компенсація витрат, пов'язаних із захистом від Французької революції і б) досягнення безпеки та загального спокою держави. Конвенція не містила й слова про долю мешканців території, яка відходила до імперії. І це закономірно, адже царизм постійно ніс непосильні витрати, не справляючись з тягарем імперства і нівелюючи всі підневільні етноси в хронічній і безпросвітній нужді⁵⁴. Зі змісту третьої статті⁵⁵ очевидно, що сторони при поділі опиралися на військові сили і до його завершення свої справжні наміри тримали в таємниці. До того ж, у ній не було ні слова, що ці території *de facto* були окуповані військами Росії.

Право на володіння Правобережжям та іншими землями Речі Посполитої Росія закріпила маніфестом, оголошеним 27 бе-

резня (за ст. ст.) 1793 р. генерал-губернатором приєднаного краю М. Кречетниковим у південно-волинському м. Полонне, де знаходилася головна квартира «обсерваційних корпусів»⁵⁶. У ньому було деталізовано цілі і завдання російського самодержавства щодо регіону й наголошено, що приєднання польських областей було здійснене, по-перше, як задоволення і компенсацію багатьох своїх витрат, так і для користі та безпеки імперії; по-друге, для попередження і недопущення в ньому раз і назавжди будь-яких перетворень і частих змін правління⁵⁷.

Формально територіальні зміни узаконив Гродненський сейм Речі Посполитої у липні 1793 р., який під московськими багнетами скасував «травневу конституцію» й відписав Росії «Київщину, Поділля, великий шмат Волині й дальшу частину Білорусії»⁵⁸. Щоб легітимізувати приєднання, сформував у світової громадськості думку про справедливий характер дій Росії і представити її захисницею «русских» земель від хаосу й анархії Речі Посполитої, Катерина II зберегла посаду її короля. Міжнародним документом, який узаконив приєднання українського регіону до Росії, став Трактат між імператрицею та королем від 22 липня 1793 р.⁵⁹.

Територіальна експансія перетворила Росію в одну з найбільших імперій світу й остаточно зміцнила концепцію про унітарну, «добре впорядковану» державу, що відзначалася прагненням до централізму та єдиної форми управління⁶⁰. Говорячи словами М. Карамзіна, «глибокодумна політика не задовольнялась збиранням частин у ціле: треба було ще зв'язати їх твердо, і єдиновладдя посилити самодержавством»⁶¹.

З приєднанням на вічні часи і на благо Росії⁶² перед царизмом постало завдання закріпити та зміцнити на території Правобережної України російську державність для використання її потенціалу в інтересах імперії. На формування та розв'язання цілей і завдань військово-політичного забезпечення інкорпораційної політики вплинули дві обставини. По-перше, для Правобережжя це був перехідний період: де-юре воно стало належати новій метрополії, а де-факто ще тривалий час продовжувало перебувати під польським впливом. По-друге, «уряд увесь час страшенно боявся примари українського сепаратизму й глибоко не довіряв українцям»⁶³. Серйозний соціально-політичний конфлікт розглядався як загроза для цілісності Росії на її південно-західному напрямі. Звідси випливала потреба контролю за суспільно-політичною ситуацією та збереження внутрішньополітичної стабільності в регіоні завдяки військовій присутності. Як і будь-яка імперія, вона створювалася «залізом і кров'ю». Численні війська, здійснення тотального контролю над усіма сферами життя були націлені на недопущення конфронтації з боку населення.

Для українців Правобережжя приєднання стало фатальним, бо вони опинилися у відсталій, хоча сильній у військовому плані державі, що забезпечувало їй одне з перших місць у державній європейській системі та зумовило відставання регіону, його периферійний, провінційно-колоніальний розвиток. Без згоди, без відо-

ма, без участі українців їх не просто не визволили з-під польського гніту, а змусили опинитись у російському імперському капкані. За цих умов українці вимушені були протистояти як російському, так і польському політичному, економічному, соціальному, національному, культурному, духовно-релігійному поневоленню.

Загалом, поділи Речі Посполитої були зумовлені комплексом внутрішніх і зовнішніх чинників й стали наслідком складного переплетіння інтересів і політичних курсів найсильніших держав Європи. Кожна з них грала свою гру. Одним з ініціаторів і архітекторів цих поділів виступала Російська імперія з її основним зовнішньополітичним вектором, зверненим на південний захід. Що ж до Правобережної України, то в період поділів Речі Посполитої вона стала відігравати важливу роль у геополітичних планах самодержавства як об'єкт і водночас плацдарм їх реалізації, а захист православних на її території – релігійним підґрунтям їх реалізації. Славетна Ліна Костенко з біллю і тривогою в серці пише такі проникливі слова:

«Це звір огидної породи,
Лох Несс холодної Неви.
Куди ж ви дивитесь народи?!
Сьогодні ми, а завтра – ви».

Засторога видатної української поетеси стосується як сьогодні, так і минулого. Яке чомусь нічому не вчить. Можливо, хоч нині буде усвідомлено виклик часу? Адже ставкою в брутальній грі кінця XVIII ст. було не тільки існування Речі Посполитої. Відсутність реакції з боку більшості країн Європи, яких не турбувала доля цієї держави, додавала сил, упевненості й підштовхувало країни-учасниці до її поділів. Якби ті, хто міг спинити експансію Росії, Австрії та Пруссії, розуміли, що їх агресія вела не лише до руйнації Речі Посполитої, а й мала вкрай негативні наслідки, принаймні, для народів Європи на цілі століття, такі б поділи не відбулись.

Примітки:

1. Аржакова А.М. Диссидентский вопрос и падение Речи Посполитой (Дореволюционная отечественная историография проблемы) / А.М. Аржакова // Петербургские славянские и бакаанские исследования. – 2008. – № 1(3). – Январь-июнь. – С.32.
2. Кареев Н.И. «Падение Польши» в исторической литературе / Н.И. Кареев. – СПб. : Тип. В.С. Балашева, 1888. – 418 с.
3. Карамзин Н.М. История государства Российского / Н.М. Карамзин. – М. : Книга, 1989. – Книга 3. – Т.IX–XII. – 279 с.; 165 с.; 183 с.; 199 с.; Примечания: 183 с.; 86 с.; 83 с.; 147 с.
4. Ададуров В.В. Теоретичні засади та методологія вписування української історії в європейський контекст (погляд історика-всесвітника) / В.В. Ададуров // Іст. журн. – 2013. – № 2. – С.5; Носов Б.В. Польша и Европа в XVIII веке: международные и внутренние факторы разделов Речи Посполитой / Б.В. Носов. – М. : Ин-т славяноведения РАН, 1999. – 228 с.; Сасу О.М. Передумови і наслідки поділів Речі Посполитої [Електронний ресурс] / О.М. Сасу. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/24_NNP_2012/Pravo/1_115703.doc.htm

5. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад / Андреас Каппелер ; перекл. з нім. Х. Назаркевич ; наук. ред. М. Крикун [= Історія країн світу, 2]. – Львів : Вид-во Українського Католицького Університету, 2005. – С.62.
6. Грушевський М.С. Єдність чи розпад [Росії]? // Грушевський М.С. Твори : у 50 т. / редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – Львів, 2002. – Т.1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894-1907)». – С.406.
7. Левинский В. Царская Россия и украинский вопрос / В. Левинский. – Женева : Издание укр. с.д. робочих Канады, 1917. – С.1; Беккер С. Россия и концепт империи / С. Беккер // Новая имперская история постсоветского пространства : сб. ст. (Библиотека журнала «Ab Imperio») / под ред. И.В. Герасимова, С.В. Глебова, А.П. Каплуновского, А.Б. Могильне, А.М. Семёнова. – Казань : Центр Исследований Национализма и Империи, 2004. – С.71.
8. Елисеева О.И. Геополитические проекты Г. А. Потемкина / О.И. Елисеева ; отв. ред. А.Н. Сахаров ; РАН Ин-т рос. истории. – М. : Ин-т российской истории РАН, 2000. – С.15.
9. Коваленко Л.А. Про приєднання Правобережної України до Росії / Л.А. Коваленко // Наук. записки Житомир. пед. ін-ту. – Житомир, 1950. – Т.1. – С.41-68.
10. Смолій В.А. Возз'єднання Правобережної України з Росією / В.А. Смолій. – К. : Наук. думка, 1978. – С.184.
11. Дейвіс Н. Воже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Таращук. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – С.428.
12. Там само – С.426.
13. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель і народів / П.-Р. Магочій ; пер. з англ.: Е. Гайдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук ; карти П.-Р. Магочій ; покажч. Л. Ільченко ; наук. ред. С. Біленький. – Ужгород, 2012. – С.289.
14. Бовуа Д. Російська влада та польська шляхта в Україні. 1793-1830 рр. / Даніель Бовуа ; перекл. з фр. Зої Борисюк. – Львів : Кальварія, 2007. – С.16.
15. Коршунова Н. Участие России в разделах Польши: политическая игра или геополитическая необходимость? [Електронний ресурс] / Н. Коршунова. – Режим доступу: http://www.lib.csu.ru/vch/10/2003_02/004.pdf. – С.37-41.
16. Империя пространства : хрестоматия по геополитике и гекультуре России / сост. Д.Н. Замятин, А.Н. Замятин. – М : РОССПЭН, 2003. – С.141.
17. Соловьёв С.М. История падения Польши [Електронний ресурс] / С.М. Соловьёв. – М. : АСТ, 2003. – 128 с. – Режим доступу: <http://historybook.at.ua/news/2010-02-18-316>
18. Дорошенко Д. Історія України : в 2 т. / Дмитро Дорошенко. – К. : Глобус, 1991. – Т. 2 (від половини XVII століття) – С.261.
19. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2-х томах / Наталія Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – Т.2: Від середини XVII століття до 1923 року – С.263.
20. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський. – К. : Україна, 1991. – С.475.
21. Носов Б.В. Установление российского господства в Речи Посполитой. 1756–1768 гг. / Б.В. Носов. – М. : Индрик, 2004. – С. 638.
22. Філінюк А.Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації : монографія / А.Г. Філінюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – С.131.

23. Горобець В. Слово до читача / В. Горобець // Важкий шлях: перша половина XVIII ст. / упоряд. і авт. передм. В.М. Горобець ; ред. кол.: В.А. Смолай (голова) та ін. – К. : Україна, 2002. – С.3.
24. Лукин Н. Царизм и Французская буржуазная революция 1789 г. по донесениям И.М. Симолина / Н. Лукин // Литературное наследство. – М., 1937. – Т.29/30. – С.345.
25. Стегний П.В. Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772. 1793. 1795 / П.В. Стегний. – М. : Международные отношения, 2002. – С.87.
26. Там же – С.5, 7.
27. Там же – С.255.
28. Корнилов А.А. Курс истории России XIX века / А.А. Корнилов ; вст. ст. А.А. Левандовского. – М. : ООО «Изд-во Астрель»; «Изд-во АСТ», 2004. – С.41.
29. Соловьёв В.С. Сочинения : в 2-х т. / В.С. Соловьёв. – М. : Правда, 1989. – Т.2: Чтения о богочеловечестве. Философская публицистика. – С.603.
30. Объяснительная записка П.А. Гейсмана «Что такое представляла из себя известная в истории «Польша»? // Ильенко А.К. Начало конца Польши. Введение в историю борьбы за объединение России при императрице Екатерине Великой. Материалы извлеченные: 1) из московского отделения общего Архива Главного штаба; 2) из Военно-учётного Архива того же штаба и 3) из московского Главного Архива Министерства иностранных дел и напечатанное штабс-капитаном А.К. Ильенко / под ред., с предисл. и объяснит. запискою ординарного проф. Николаевской Академии Ген. штаба полк. Н.В. Гейсмана. С табл. / Н.В. Гейсман. – СПб., 1898. – С.IX.
31. Там же – С.XIII.
32. Коваленко Л.А. Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці XVIII ст. / Л.А. Коваленко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1973. – С.16.
33. Бовуа Д. Російська влада та польська шляхта в Україні... – С.71.
34. Сегюр Л.-Ф. Записки о пребывании в России в царствование Екатерины II / Л.-Ф. Сегюр // Россия XVIII в. глазами иностранцев / подготовка текстов, вст. ст. и комплект. Ю.А. Лимонова. – Л., 1989. – С.438.
35. Айрапетов О. Внешняя политика Российской империи (1801–1914) / О. Айрапетов. – М. : Европа, 2006. – С.9.
36. Сегюр Л.-Ф. Записки о пребывании в России в царствование Екатерины II. – С.434.
37. Горобець В.М. Політичний устрій українських земель другої половини XVII–XVIII століть: Гетьманщина, Запорозжжя, Слобожанщина, Правобережна Україна (спроба структурно-функціонального аналізу) / В.М. Горобець. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – С.73.
38. Хозяйственная статистика России / сост. В. Андросов. – М. : Тип. Селиванского, 1827. – С.10.
39. Сегюр Л.-Ф. Записки о пребывании в России в царствование Екатерины II... – С.432.
40. Стегний П.В. Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772. 1793. 1795 / П.В. Стегний. – М. : Международные отношения, 2002. – С.259.
41. Лютш А. Русский абсолютизм XVIII века / А. Лютш // Итоги XVIII века в России. Введение в русскую историю XIX века. Очерки А. Лютша, В. Зоммера, А. Липовского. – М. : Тип. Т-ва И.Д. Сытина, 1910. – С.48.
42. Соловьёв С.М. История падения Польши / С.М. Соловьёв. – М. : АСТ, 2003. – С.414.

43. Горобець В. Слово до читача / В. Горобець // Важкий шлях: перша половина XVIII ст. / упоряд. і авт. передм. В.М. Горобець ; ред. кол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К. : Україна, 2002. – С.7.
44. Ковалевский М.М. Очерки по истории политических учреждений России / М.М. Ковалевский. – М. : Изд. дом «Территория будущего», 2007. – С.216-217.
45. Карамзин Н.М. История государства Российского / Н.М. Карамзин. – М. : Книга, 1989. Книга 3. – Т. IX–XII – С.XLVII.
46. Зашкільняк Л. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. – С.242.
47. Проект Безбородько по польським делам 1791 года // Стегний П.В. Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772. 1793. 1795 / П.В. Стегний. – М., 2002. – С.652-653.
48. Стегний П.В. Разделы Польши и дипломатия Екатерины II... – С.275.
49. Материалы для истории Подольской губернии (1792-1796). – Каменец-Подольский : Тип. Подол. губерн. правл., 1885. – Вип. 1. – С.3, 8.
50. Россия : энциклопедический справочник / под ред. А.П. Горкина, А.Д. Зайцева, В.М. Карева и др. – М. : Дрофа, 1998. – С.121.
51. Симоненко Р.Г. Безбородько Олександр Андрійович / Р.Г. Симоненко // Енциклопедія історії України : в 5 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2005. – Т.1: А-В. – С.212.
52. Стегний П.В. Разделы Польши и дипломатия Екатерины II... – С.439.
53. Конвенция между их величествами императором Всероссийским и королём Прусским, за приступлением к оной и его Величества императора римского об окончательном разделе Польши между взаимными их державами, заключенная в Санкт-Петербурге января 15/26 1797 г. – СПб., 1797. – С.1-22; Конвенция между Россией и Пруссией о втором разделе Польши // Стегний П.В. Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772. 1793. 1795 / П.В. Стегний. – М. : Международные отношения, 2002. – С.429-433.
54. Гатагова Л.С. Империя: идентификация проблемы / Л.С. Гатагова // Исторические исследования в России. Тенденции последних лет / под ред. Г.А. Бордюгова. – М. : АИРО-XX, 1996. – С.337.
55. Конвенция между Россией и Пруссией о втором разделе Польши // Стегний П.В. Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772. 1793. 1795 / П.В. Стегний. – М. : Международные отношения, 2002. – С.431.
56. Материалы для истории Подольской губернии (1792-1796). – Каменец-Подольский : Тип. Подол. губерн. правл., 1885. – Вип.1. – С.3.
57. 1793. Марта 27. Манифест генерал-аншефа Кречетникова, объявленный по Высочайшему повелению в стане Российских войск при Полонно. – О присоединении Польских областей к России // Полное собрание законов Российской империи. – СПб. : Тип. II Отделения Собственной Канцелярии Его Императорского Величества, 1830. – Т.23. – № 17108. – С.410-412.
58. Велика історія України : у 2-х т. / передм. д-ра І.П. Крип'якевича ; зладив М.Голубець. – К. : Глобус, 1993. – Т.2. – С.149.
59. Трактат между ея величеством императрицею Всероссийскою съ одной стороны и его величеством королем и яснейшею Речью Посполитой Польскими съ другою, подписанный в Гродне июля 11(22) дня 1793 года. – СПб., 1793. – С.10-11.
60. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини. 1760-1830 / Зенон Когут. – К. : Основи, 1996. – С.76-78.
61. Карамзин Н.М. История государства Российского. – Книга 3. – Т.IX–XII... – С.XLI.

62. Верстюк В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення : хронологічний довідник / В.Ф. Верстюк, О.М. Дзюба, В.Ф. Репринцев. – К. : Наук. думка, 1995. – С.100.
63. Дорошенко Д. Історія України : в 2 т. / Дмитро Дорошенко. – К. : Глобус, 1991. – Т. 2 (від половини XVII століття) – С. 283.

Anatoliy Philinyuk

DIVIDES OF RICH POSPOLYTA IN THE FATE OF THE RIGHT-BANK UKRAINE

In the article the author shows his view of the causes and events, plans and execution of the strongest leaders of European countries and the internal situation in the Rzeczpospolita, which led to the second division of it and including to the Russian Empire lands of Right Bank Ukraine. Internal political processes in the Rzeczpospolita are disclosed, as well as different visions for resolving the political crisis of various Polish political parties, all those were factors of partition and final completed elimination of the country. And also the interests of states that finally have made this division are covered. Moreover, the scientist describes the position of other European countries that have not played their mobilizing role in protection. The impact of annexation of Right Bank Ukraine by Russian state on the fate and on the civilization changes in development of Right Bank Ukraine and prospects of Ukraine is highlighted.

Key words: second and third divisions, Rzeczpospolita, Right Bank Ukraine, joining, factors interests, civilizational transformation.

Анатолій Філінюк

РАЗДЕЛЫ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ В СУДЬБЕ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ

В статье освещено авторское видение причин и событий, планов и их выполнения лидерами самых сильных европейских стран. Характеризуется внутривнутриполитическая ситуация в Речи Посполитой, которая обусловила второй раздел и включение в состав Российской империи земель Правобережной Украины. Раскрываются внутривнутриполитические процессы в Речи Посполитой, видение путей разрешения политического кризиса разными польскими политическими партиями, которые стали факторами расчленения, а в дальнейшем и ее полной ликвидации. Определяются интересы государств, которые осуществили этот раздел, дана характеристика позиции других стран Европы, которые не сыграли своей мобилизующей роли в защите Речи Посполитой. Освещено влияние аннексии Правобережья Россией на судьбу и цивилизационные изменения в его развитии, последующие перспективы Украины.

Ключевые слова: второй и третий разделы, Речь Посполитая, Правобережье, Украина, присоединение, факторы, интересы государств, цивилизационные трансформации.

Отримано: 12.03.2015.